

דרך אפרתה

ביטאון המכללה האקדמית לחינוך
אפרתה

טו

על החינוך

עורכת
סיגלית רוזמרין

הוצאת אפרתה
מיסודה של מכללת אפרתה
ירושלים, תשע"ח (2018)

עריכה לשונית

אריאל סמואל

חנה פורטגג

אנגלית

שולמית ברמן

מזכירת המערכת

שולמית זמיר

ISSN: 0793-6397

©

כל הזכויות שמורות להוצאת אפרתה

מיסודה של מכללת אפרתה

רח' בן יפונה 17

ת"ד 10263 ירושלים 9110201

מס' טל': 02-6717744; מס' פקס: 02-6738660

דוא"ל: efrata@emef.ac.il

תוכן העניינים

5	פתח דבר	
	“זעמך כולם צדיקים” לדרכו החינוכית של	חנן יצחקי
7	‘בעל הטורים’ – רבנו יעקב בן הרא”ש	
	מגמות בהנחלת הזיכרון הקיבוצי שבמלחמת	תרצה פריש
17	עמלק בישראל במדבר לאורך הדורות	
	שתי דרכים דיזקטיות להבנת התמורות	דוד שניאור
	במשמעות המונח ‘ארץ זבת חלב ודבש’	
35	לפי פשוטו של מקרא	
	אליהו הנביא – קווים לדמותו	אלי קון וזלמן
49		אייזנשטוק
	ילדות ומשפחה בספרות הילדים החרדית	אסתר מלחי
69	לגיל הרך: רצף ותמורה	
	השפעת הניגון על אוירת הלכידות	נעמי שפירא
111	החברתית בכיתה	
	הקשר בין הזמינות הרגשית של האם לבעיות	יערה שילה ויאן סרדצה
131	התנהגות של הילד	
	השתנות מדדי היצירתיות של ילדים וציוריהם	רבקה ליפשיץ,
	במעבר מהגן לכיתה א’	פנינה קליין (ז”ל)
151		ואסתר עדייפה
	הוראה לתלמידים לקווי קשב בכיתה	הדס דוויק
169	הרגילה	
	אפשר לחשוב אחרת? עידוד חשיבה	אורית הוד-שמר
177	יצירתית אצל סטודנטיות להוראת הגיל הרך	
XXXIX	עידוד דמיון ורגש בלמידה של ילדים	קרן איגן
	הגדרת התפתחות רוחנית אצל ילדים בגיל	דבורה שיין
V	הרך: אתגר מחקרי	

רשימת המשתתפים בחוברת

Faculty of Education Simon Fraser University Burnaby, B.C. Canada, V5A 1S6	פרופ' קרן איגן
מכללת אפרתה	זלמן אייזנשטוק
מכללת הרצוג	הדס דוויק
המכללה האקדמית ע"ש קיי, המכללה האקדמית בית ברל	ד"ר אורית הודשער
מכללת אפרתה	ד"ר חנן יצחקי
המכללה האקדמית הרצוג, ביה"ס לחינוך, אוניברסיטת אריאל	ד"ר רבקה ליפשיץ
מכללה ירושלים	ד"ר אסתר מלחי
האוניברסיטה העברית	יאן סרדצה
ביה"ס לחינוך, אוניברסיטת בראילן	פרופ' אסתר עדייפה
מכללת שאנן	ד"ר תרצה פריש
מכללת אפרתה	ד"ר אלי קון
ביה"ס לחינוך, אוניברסיטת בראילן	פרופ' פנינה קליין (ז"ל)
Champlain College in Burlington VT.	ד"ר דבורה שיין
מכללת אפרתה	יערה שילה
מכללת שאנן	ד"ר דוד שניאור
מדרשה לנשים, בראילן	נעמי שפירא

הקשר בין הזמינות הרגשית של האם לבעיות התנהגות של הילד

יערה שילה ויאן סרדצה

כמו בכל בוקר נכנס דני לגן בלוויית אימו. לרגע חשבתי ששוב אהיה עדה לסיטואציה קורעת לב, שבה דני מתייפח בבכי ולא מוכן להרפות מחצאיתה של אימו. אולם הפעם ציפתה לי הפתעה. כבר בכניסה לגן רכנה האם כלפי ילדה הרך, לחשה דברמה באוזנו, חיבקה אותו ופנתה ללכת. דני נכנס לגן ופנה לפינת הספרים האהובה עליו. מבלי לחשוב פעמיים פניתי לאם ושאלתי "מה קרה כאן עכשיו?" האם השיבה מיד בעיניים בורקות "זה סוף־סוף עבד. אחרי כל העצות והעבודה הקשה, הצלחתי לבלות אחרי צהרים ארוכים עם דני, יום אחרי יום, בפעילות משותפת שבה הינו שנינו ביחד, דני בעיסוקיו ואני יחד איתו, מלווה כל צעד, לעיתים מתייחסת, לעיתים מוסיפה משהו משלי. והיום הגיע הרגע שבו דני הצליח לקחת איתו את הצידה הזו לדרך ולהיפרד ממני, ואני – ממנו. הזכרתי לו שעכשיו הוא מגיע לגן, ששנינו נתגעגע, אך ניפגש בשנית בסוף היום¹.

בקטע שלעיל האם ממחישה כיצד הזמינות הרגשית שהצליחה להעניק לבנה, בזכות הדרכה שקיבלה, השפיעה השפעה חיובית על קשיי התנהגות ניכרים שבנה הצעיר סבל מהם. הקשר בין התנהגות הילד לזמינות הרגשית של אימו הוא משמעותי במיוחד בגיל הרך, ומאחר שבגיל זה ההורה הוא הדמות המשמעותית ביותר בעבור הילד, הוא משמש לו עוגן, מספק לו חוסן בכל מיני רגעים בחייו ובפרט ברגעי משבר.

זמינות רגשית בקשר הורה־ילד

'זמינות רגשית' (Emotional Availability) היא אחד מהמאפיינים של קשר הורה־ילד, הנוגע לאיכות התקשורת הרגשית בין ההורה לילדו ומתמקד בזמינותם וביכולת לקרוא זה לזה ולהגיב לתקשורת של האחר.² המונח 'זמינות רגשית' כולל מרכיבים הקשורים להתנהגות

1. מתוך היומן האישי שניהלה יערה שילה כגננת.

2. אמדה ואיסטרברוקס, 1985.

הורית וכן מרכיבים הקשורים להתנהגות הילד כחלק ממבנה דיאדי של מערכת יחסים.³ מבנה זה של מערכת יחסים כולל ביטוי רגשי ותגובתיות של שני השותפים לדיאדה, מתמקד בנגישות שני השותפים זה כלפי זה ודורש התבוננות בשני חברי הדיאדה.⁴ זמינות רגשית מדגישה את ההדדיות ביחסי הורה-ילד ואת הצורך בראיית התנהגויות ההורה והילד כמשפיעות זו על זו. השפעה זו היא דו־כיוונית, מאחר שמלבד ההורה גם הילד שותף בקביעת איכות האינטראקציה בינו ובין הוריו.⁵

ביטויי הזמינות הרגשית שונים בין ההורה לילד. ההורה נתפס כזמין רגשית בעבור ילדו כאשר הוא מפגין כלפי הילד רגישות וחום, נותן לו מקום רב להתבטא בכל מיני מצבים ומספק נוכחות תומכת שאיננה חוזרנית או עוינת. ההורה נתפס בעיני הילד הן כבסיס בטוח לפעילותו החקרנית הן כשותף פעיל, המשתתף בפעילות החברתית ובפעילויות המשחק שלו ומגיב בהן. הילד נחשב זמין רגשית כאשר הוא מגיב אל הוריו באופן רגשי, באופן חברתי ובאופן פיזי, כאשר ההורה יוזם ומספק הבניה וכן כאשר הילד מגלה עניין, מערב את ההורה במשחק ומצרך אותו לאינטראקציה.⁶ באינטראקציות שיש בהן זמינות רגשית מיטבית, כל אחד מהשותפים מביע טווח רגשות רחב, והאינטראקציה מאופיינת ברגשות חיוביים כגון הנאה ועניין. לעומת זאת באינטראקציות שאין בהן זמינות רגשית מיטבית, הביטויים הרגשיים מצומצמים ונוקשים יותר ויש ביטוי של חוסר מעורבות, מצוקה או הימנעות מאינטראקציה.⁷

בעיות התנהגות בילדות המוקדמת

בעיות התנהגות בילדות כוללות הפרת כללים, התנגדות לסמכות, אי־שקט, מוסחות, חוסר שיתוף פעולה, חיפוש תשומת לב, מריבות, התנגדות ותוקפנות. 10%-15% מהילדים מגלים בעיות התנהגות; 5% בגילי 4-6 בדרגה בינונית-חמורה ו־5% מהם מגלים בעיות התנהגות שלא יפחתו עם הגיל.⁸ לבעיות התנהגות בילדות המוקדמת יש מידת יציבות בינונית. הן קשורות לסימפטומטולוגיה חמורה לאורך ההתפתחות, כגון קשיי הסתגלות

3. בירינג ורובינסון, 1991.

4. ברונשטיין ואחרים, 2006.

5. אביעזר ואחרים, 1999.

6. בירינג ורובינסון, 1991.

7. אמדה, 1989.

8. רטר ואחרים, 2006.

בבית הספר ונשירה ממסגרות חינוכיות, עבריינות, דחייה חברתית, דימוי עצמי נמוך והיעדר הפנמה של נורמות חברתיות.⁹

במחקר זה נמדדו בעיות התנהגות כפי שהן עולות מתתי-הסולמות מתוך דיווח בשאלון התנהגות הילד (Child Behavior Checklist – CBCL).¹⁰ שני תתי-הסולמות הם בעיות התנהגות מתנגדת והתנהגות תוקפנית. בנוסף אליהם חושב ציון כללי המייצג בעיות התנהגות בכלל.

בכמה וכמה גישות תאורטיות מנסים להצביע על הרקע להתנהגות תוקפנית, המוגדרת בדרך כלל כהתנהגות המיועדת לגרום לפגיעה או לנזק לאדם או לרכוש.¹¹ פרויד הניח כי בכל אדם מצויה אנרגיה של תוקפנות החייבת לזרום החוצה, ובעברה תהליכי עידון היא תסייע לפרט הן להשתחרר מלחצה המעיק הן למצוא את מקומו באופן פרודוקטיבי בחברה.¹² לורנס חיזק את הגישה הפרוידיאנית וטען כי לתוקפנות יש תפקיד עיקרי בקיום המין וכי היא מולדת. לדעתו התוקפנות הכרחית לקיום ומשקפת דחף ראשוני המופיע בשלב מוקדם בהתפתחות הילד ויכול לבוא לידי ביטוי עקב תסכול או חוסר סיפוק.¹³ טל ציינה כי אצל ילדים צעירים ביטויי תוקפנות מופיעים בתדירות גבוהה יותר ממבוגרים, ובקרב ילדים צעירים שכיחה יותר התוקפנות הפיזית, והיא מתפתחת לתוקפנות מילולית בגיל מבוגר. טל טענה גם כי תוקפנות הממוקדת בחפצים מתחלפת בתוקפנות הממוקדת באנשים.¹⁴

הקשר בין זמינות רגשית הורית להתנהגות הילד

יש קשר בין התנהגות ההורה והאווירה המשפחתית ובין ההערכה העצמית והתנהגויות תוקפניות או מרוסנות של הילד.¹⁵ במשפחות שבהן אין לילדים גבולות, הילדים לומדים שהתוקפנות משתלמת, ועלולה להיווצר בעיית התנהגות תוקפנית. נטען כי קשר הורה-ילד חיובי, המשדר קבלה רבה ומעט כוח ושליטה, משמש גורם חוסן באשר לשכיחות השימוש

9. שם.

10. אכנבך ואדלברוק, 1983.

11. סולברג, 1995.

12. סטור, 1993.

13. לורנס, 1999.

14. טל, תשנ"ח.

15. סולברג, 1995.

באלימות של הנער בגיל ההתבגרות.¹⁶ עוד נמצא כי שליטה הורית גבוהה, לרבות ענישה קשה והיעדר חום ותמיכה, וכן חוסר עקיבות בסיפוק רגשי ובפיקוח הורי, קשורים להתנהגות תוקפנית של הילד.

צ'ס ותומס גורסים כי ילדים הנחשבים בעלי מזג קשה בילדותם עלולים לפתח בעיות התנהגות ולגלות תוקפנות בגיל מבוגר,¹⁷ ועוד הם טוענים כי עקב הקושי לשלוט בהתנהגותם של ילדים אלה נגררים ההורים לשימוש בשיטות משמעת המגבירות גילויי תוקפנות. לפיכך הורות הכוללת הגבלות רבות, עונשים רבים ומעט אינטראקציה נינוחה ושלווה עם הילד מובילה לתוקפנות רבה יותר. גם במחקרה של באומרינד, שבדק את הקשר בין סגנון ההורות לממדים ספציפיים בהסתגלות הילד (כגון התנהגות היפראקטיבית, אגרסיבית ומתנגדת), נערכה הבחנה בין פרקטיקות הוריות: הורות מענישה ולא עקיבות, מעורבות הורית חיובית וחום הורי, שימוש באגרסיביות ובעונשים פיזיים. במחקרה נמצא שבעיות הסתגלות אצל ילדים קשורות לרמות גבוהות של הורות מענישה.¹⁸ במחקרים רבים אחרים נמצא קשר בין מעורבות הורית נמוכה, רמות נמוכות של חום הורי, הורות מענישה והורות לא עקיבה להתפתחות בעיות התנהגות אצל ילדים.¹⁹ עם זאת נמצא כי סגנון הורות מתירני קשור להתנהגות תוקפנית של הילד ואילו סגנון סמכותי מוביל לפחות בעיות התנהגות, לשליטה רבה יותר, לערך עצמי רב יותר ולפחות תוקפנות.

במחקרים שנבדקה בהם ההשפעה של הזמינות הרגשית של האם על תפקוד הילד, השתמשו החוקרים בסולמות זמינות רגשית והתייחסו לזמינות רגשית כמאפיין רב-ממדי הקשור בילד, בסביבה ובהורה.²⁰ החוקרים טענו כי להתנהגויות הוריות של רגישות ותגובתיות יש השפעה חיובית על תפקודי הילד: התנהגות תומכת ומבינה של ההורה מעודדת יצירת סכמות קוגניטיביות חדשות, יכולות מוטוריות חדשות אצל הילד ודרכים חדשות לאינטראקציה עם העולם;²¹ לפיכך נמצא שמידת הזמינות הרגשית בין הורה לילד קשורה להתפתחות הקוגניטיבית של הילד.

16. יפה, 2005.

17. צ'ס ותומס, 1984.

18. באומרינד, 1991.

19. באומרינד, 1991; ברר, 2003; הרפר, 2010; ויליאמס ואחרים, 2009; מקובי, 1992; סומר, 2007; פלטשר ואחרים, 2008; פלמר, 2009.

20. זיו ואחרים, 2000; קנג, 2006.

21. קנג, 2006.

לפי קסידי, לזמינות רגשית יש השפעה על הוויסות הרגשי של הילד,²² והתנסות עם מטפל זמין רגשית היא מרכיב חיוני בעזרה לפעוט להגיע לוויסות הרגשות שלו ביעילות. בהמשך לכך תיאר סראופה את הוויסות הרגשית בשנים הראשונות כהליך מעבר מוויסות דיאדי בין התינוק למטפל בשנה הראשונה לחיי התינוק, והוויסות הרגשית הוא שילוב בין ויסות אוטונומי לבין סיוע מודרך מהמטפל. יכולת זו מתפתחת עד להפגמה סופית של שליטה רגשית בשנות הגן.²³ במערכת יחסים זמינה רגשית שבה ההורה רגישה ואיננו עוין או חוזרני, הוא מסוגל להגיב למגוון רגשות רחב ולקבלם, ובכך הוא מאפשר לילד להתמודד ולהתנסות במגוון רחב של הבעות בסיטואציות מגוונות. התנסות זו מחזקת את היכולת של הפעוט לווסת את רגשותיו ואת התנהגותו ולהגיב להוריו ולאחרים באופן תגובתי ומעורב.²⁴ במחקר שבחן את הקשר בין זמינות רגשית לוויסות רגשית נמצא כי ילדים הנמצאים בדיאדות זמינות פחות מבחינה רגשית נטו לחוות יותר קשיים בוויסות רגשית במהלך תנאי אתגרים רגשיים בהשוואה לפעוטות עם דיאדות זמינות יותר רגשית.²⁵ כמו כן נמצא כי ילדים בעלי זמינות רגשית גבוהה וילדים שהוריהם דורגו כבעלי זמינות רגשית גבוהה, נטו לחוות פחות בעיות התנהגות מוחצנות ומופנמות.²⁶

בירינג טענה כי זמינות רגשית אופטימלית קשורה להתקשרות בטוחה.²⁷ ההתרחקות מההורה אפשרית, מאחר שילד יש ביטחון בזמינות של ההורה, והחזרה לעבר ההורה אפשרית מכיוון שהילד בטוח שההורה יקבל אותו בחזרה בשובו. אביעזר ואחרים מצאו כי אימהות לילדים בעלי התקשרות בטוחה היו רגישות ומבינות יותר מאימהות לילדים בעלי התקשרות לא בטוחה.²⁸ נוסף על כך נמצא כי פעוטות בעלי התקשרות בטוחה היו תגובתיים ומעורבים יותר מפעוטות בעלי התקשרות לא בטוחה.²⁹ עם זאת מחקר עדכני הצביע גם על צדו האחר של המתאם בין הזמינות הרגשית בקשר הורה-ילד לתוצאות התפתחותיות והראה כי רמת זמינות רגשית נמוכה בקשר הורה-ילד מתבטאת בבעיות התנהגות בקרב ילדים.³⁰

22. קסידי, 1999.

23. סראופה, 1996.

24. בירינג, 2000; בירינג ורובינסון, 1991.

25. ליטל וקרטר, 2005.

26. קנג, 2006.

27. בירינג, 2000.

28. אביעזר ואחרים, 1999.

29. זיו ואחרים, 2000.

30. סטמס ואחרים, 2005.

מטרת מחקר זה היא לנסות לאפיין את מערכת הקשרים בין מאפיינים של זמינות רגשית של האם בזמן משחק חופשי ובין מאפיינים של בעיות התנהגות של ילד בגיל הרך, כפי שעולה מדיווח האם בשאלון התנהגות הילד (CBCL).

שיעורנו שלוש השערות מחקר:

1. ככל שהאינטראקציה בין האם לילד תאופיין ברגישות גבוהה מצד האם, כך תדווח האם על פחות בעיות התנהגות מתנגדת, התנהגות תוקפנית ובעיות התנהגות בכלל בשאלון התנהגות הילד (CBCL).
2. ככל שהאינטראקציה בין האם לילד תאופיין בהבניה גבוהה מצד האם, כך תדווח האם על פחות בעיות התנהגות מתנגדת, התנהגות תוקפנית ובעיות התנהגות בכלל בשאלון התנהגות הילד (CBCL).
3. ככל שהאינטראקציה בין האם לילד תאופיין בהיעדר חוזרנות גבוהה מצד האם, כך תדווח האם על פחות בעיות התנהגות מתנגדת, התנהגות תוקפנית ובעיות התנהגות בכלל בשאלון התנהגות הילד (CBCL).

מתודולוגיה

א. אוכלוסיית המשתתפים:

במחקר השתתפו 30 אימהות וילדיהן שנדגמו במדגם נוחות בעיר גדולה ומרכזית בישראל. גילן הממוצע של האימהות היה צעיר למדי - 31.67 שנים ($SD=5.18$) וגילם הממוצע של ילדיהן היה 2.9 שנים ($SD=0.53$). לאחר איסוף הנתונים נבדקו שכיחויות המשתנים הדמוגרפיים: מין הילד, ארץ המוצא של האם, ארץ המוצא של האב, מיקום הילד במשפחה, השכלה ורמת דתיות. נתונים אלו מוצגים בלוח 1 ואפשר לראות כי למרות הניסיון להגיע למדגם מאוזן, המדגם כלל יותר בנים מבנות. כמו כן המדגם כלל שיעור ניכר של אימהות משכילות (70% בעלות השכלה אקדמית) וכן שיעור ניכר של משפחות מסורתיות ודתיות (86.7%).

לוח 1

שכיחות ערכי המשתנים הדמוגרפיים (N=30)

משתנה	ערכים	שכיחות	שכיחות באחוזים
מין הילד	זכר	18	60.0
	נקבה	12	40.0
ארץ מוצא של האם	ילדת הארץ	29	96.7
	ילדת חוץ לארץ	1	3.3
ארץ מוצא של האב	יליד הארץ	28	93.3
	יליד חוץ לארץ	2	6.7
מיקום הילד	ראשון	14	46.7
	שני	7	23.3
	שלישי	6	20.0
	רביעי ויותר	3	10.0
סטטוס משפחתי	נשוי	28	93.3
	גרוש	2	6.7
השכלה של האם	תיכונית	7	23.3
	אקדמית	21	70.0
	מקצועית	1	3.3
	אחר	1	3.3
רמת דתיות	חילונית	3	10.0
	מסורתית	5	16.7
	דתית	21	70.0
	חרדית	1	3.3
רמת הכנסה חודשית נטו למשפחה בש"ח	4,500-0	4	13.3
	7,300-4,501	1	3.3
	12,000-7,301	4	13.3
	12,000 ויותר	21	70.0

ב. הליך המחקר:

הפנייה לאימהות כללה את הצגת המחקר והצעה להשתתף בו מתוך התעניינות וללא כל תמורה שהיא. האימהות שהסכימו להשתתף במחקר קיבלו טופס הסכמה מדעת, ולאחר מכן נקבע מועד שבו צולמה אינטראקציה של משחק חופשי של האם עם הילד.

איסוף הנתונים לכל דיאדה אמ'ילד נמשך כ-40 דקות. החלק הראשון כלל חצי שעה שבה צולם צילום וידאו במהלך משחק משותף חופשי של האם עם הילד; החלק השני נמשך כעשר דקות, ובו מילאה האם שאלון הנוגע להרגלי ההתנהגות של הילד (Child Behavior Checklist – CBCL)³¹ ושאלון דמוגרפי. האינטראקציה שצולמה במהלך המשחק קודדה על ידי גורם חיצוני המוסמך בקידוד הכלי התצפיתי 'זמינות רגשית' (EA), אשר נמצא מהימן ותקף עם ד"ר זוינפ בירינגר (Dr Zeynep Biringen) בתום הדרכה אינטראקטיבית באינטרנט.

ג. כלי המחקר

זמינות רגשית (EA – Emotional Availability) היא כלי תצפית המבוסס על תצפית בת 30 דקות על אינטראקציית משחק בין ילד למבוגר המטפל.³² הכלי כולל שישה תתי-סולמות; ארבעה הנוגעים למגוון מרכיבים בזמינות הרגשית של האם כלפי הילד (רגישות, מובנות, היעדר חוזרנות וחוסר עוינות) ושני סולמות הנוגעים למגוון מרכיבים בזמינות הילד כלפי האם (תגובתיות הילד ומעורבותו). הכלי נמצא תקף ומהימן.³³

סולמות הזמינות הרגשית יכולים לשמש דרך אוניברסלית לתיאור איכות היחסים הרגשיים בין האם לילד, והם קשורים להנאה באינטראקציה הדיאדית ולתגובתיות הדידית, הכוללים ויסות הדידי, רצון לשתף ולחלוק פעילויות ומצבים למיניהם וניסיון לתפוס היבטים רגשיים בדיאדה זה כלפי זה על ידי התמקדות בתרומות ההתנהגותיות של שני השותפים.³⁴

במחקר השתמשנו בשלושה תתי-סולמות מתוך השישה, והסולמות הנבחרים נוגעים למרכיבים בזמינות הרגשית של המבוגר המטפל כלפי הילד. הסולם האחד, **רגישות הורית**, מוגדר כיכולת לערוך משא ומתן על נושאים הנתונים במחלוקת וכן כיכולת הביטוי

31. אכנבך ואדלברוק, 1983.

32. בירינגר, 2000.

33. שם.

34. זיו ואחרים, 2000.

הדיאדי של טווח רגשות, כשבבסיס האינטראקציה יש רגשות חיוביים.³⁵ הדגש ברגישות הורית על פי בירינגן ורובינסון הוא על האיכויות הרגשיות – יכולת ההורה לזהות נכונה את מצבו של הילד ולפעול בתגובה אותנטית ומותאמת.³⁶ הורה רגיש יענה לצורכי הילד ולרצונותיו ובכך ייצור עמו קשר בין־אישי שיאפשר לילד לראות את עצמו באורח חיובי. מנקודת המבט של הילד, רגישות נחווית כקשר מיוחד עם האחר הכולל מאפיינים רגשיים בסיסיים של חום וקבלה. הרגישות של ההורה כלפי הילד תסייע לילד לראות בעצמו אדם ראוי, בעל ערך ומעניין את האחר. כך הילד לא יחווה רק את עצמו באורח חיובי – ייתכן שהוא אף יחווה על ידי אחרים כשותף אטרקטיבי יותר במהלך האינטראקציה.³⁷

עוד סולם, **הבניה הורית**, נוגע ליכולת של ההורה לתמוך באופן מותאם במשחק של הילד, בלמידה שלו ובחקירה שלו באמצעות מתן רמזים וחוקים ויצירת מסגרת לאינטראקציות אגב ויסות מערכת היחסים.

סולם **היעדר תודרנות הורית** נוגע ליכולת של ההורה להיות זמין, קשוב ונוכח רגשית אגב קבלת האוטונומיה של הילד כדי שיוכל להמשיך בפעילויותיו ולהפיק תועלת מניסיונותיו.

הכלי נמצא תקף ומהימן.³⁸ הקידוד המרבי של כל תת־סולם מורכב מ־29 נקודות. בעבור כל תת־סולם מחושב ממוצע בין 0 ל־7, כאשר 7 מציון את הרמה הגבוהה ביותר של התכונה הנמדדת על ידי תת־הסולם.

שאלון התנהגות הילד (CBCL – Child Behavior Checklist) – השאלון משמש להערכת בעיות התנהגות, כפי שהן נתפסות בעיני ההורה או אדם אחר המכיר את הילד היטב.³⁹ בשאלון 113 היגדים המתארים התנהגויות ותחושות בעייתיות (לדוגמה, "עושה את צרכיו מחוץ לבית השימוש", "מתלונן על בדידות", "אינו אוכל טוב", "מרבה להתקוטט"). לאחר כל היגד יש סולם הנע בין 0-2, שעליו יש לסמן עד כמה התיאור נכון בנוגע לילד (0 – לא נכון [ככל הידוע לי], 1 – נכון לפעמים או במידת מה, 2 – נכון מאוד או לעתים קרובות). הכלי נמצא תקף ומהימן.⁴⁰ גרסתן העברית של השאלות נמצאה מהימנה ותקפה בישראל.⁴¹

35. שם.

36. בירינגן ורובינסון, 1991.

37. שם.

38. בירינגן, 2000.

39. אכנבך ואדלברוק, 1983.

40. שם.

41. זילבר ואחרים, 1994.

במחקר זה נעשה שימוש בשני סולמות המצויים בשאלון: **בעיות התנהגות מתנגדת והתנהגות תוקפנית**. כמו כן חושב ציון כללי המייצג **בעיות התנהגות בכלל**. בעבור קנה המידה 'התנהגות מתנגדת' נמצאה מהימנות אלפא של קרונברך גבוהה (Cronbach $\alpha=0.73$); בעבור קנה המידה 'התנהגות תוקפנית' נמצאה מהימנות אלפא של קרונברך גבוהה (Cronbach $\alpha=0.85$); גם בעבור קנה המידה 'בעיות התנהגות' נמצאה מהימנות אלפא של קרונברך גבוהה (Cronbach $\alpha=0.92$).

שאלון דמוגרפי – האימהות המשתתפות התבקשו לציין כמה פרטים דמוגרפיים, כגון ארץ מוצאן, גילן, מספר שנות השכלתן, מצבן המשפחתי, מספר ילדיהן, מיקום הילד במשפחה, גילו ומינו.

ד. ממצאים

במחקר זה השתמשנו בכלי הקידוד של זמינות רגשית המבוסס על תצפית בת 30 דקות על אינטראקציית משחק בין ילד למבוגר המטפל.⁴² ממוצע הסולם 'רגישות הורית' שהתקבל הוא 3.68 ($SD = 0.36$); ממוצע הסולם 'הבניה הורית' שהתקבל הוא 3.48 ($SD = 0.38$); ממוצע הסולם 'היעדר חוזרנות הורית' שהתקבל הוא 3.38 ($SD = 0.52$).

נוסף על כך במחקר השתמשנו בשאלון התנהגות הילד (CBCL).⁴³ ממוצע הסולם 'בעיות התנהגות מתנגדת' שהתקבל הוא 2.03 ($SD = 1.84$) וממוצע הסולם 'התנהגות תוקפנית' שהתקבל הוא 2.6 ($SD = 3.26$). בעבור ציון כללי, המייצג בעיות התנהגות בכלל, התקבל הממוצע 15.3 ($SD = 12.68$).

כדי לאפיין את מערכת הקשרים בין מאפיינים של זמינות רגשית של האם בזמן משחק חופשי ובין מאפיינים של בעיות התנהגות של ילד בגיל הרך, כפי שעולה מדיווח האם, חושבה מטריצת מדדי קשר מסוג מתאם פירסון בין ציוני האם בשלושת הסולמות של רגישות הורית (רגישות, הבניה והיעדר חוזרנות) ובין דיווח האם בשלושת הסולמות של בעיות ההתנהגות של הילד (בעיות התנהגות מתנגדת, התנהגות תוקפנית ובעיות התנהגות של הילד בכלל); ערכי המתאמים מוצגים בלוח 2.

42. בירינגן, 2000.

43. אכנברך ואדלברוק, 1983.

לוח 2

מתאמי פירסון בין מרכיבי זמנות רגשית של האם ובין דיווח על בעיות התנהגות של הילד (N=30).

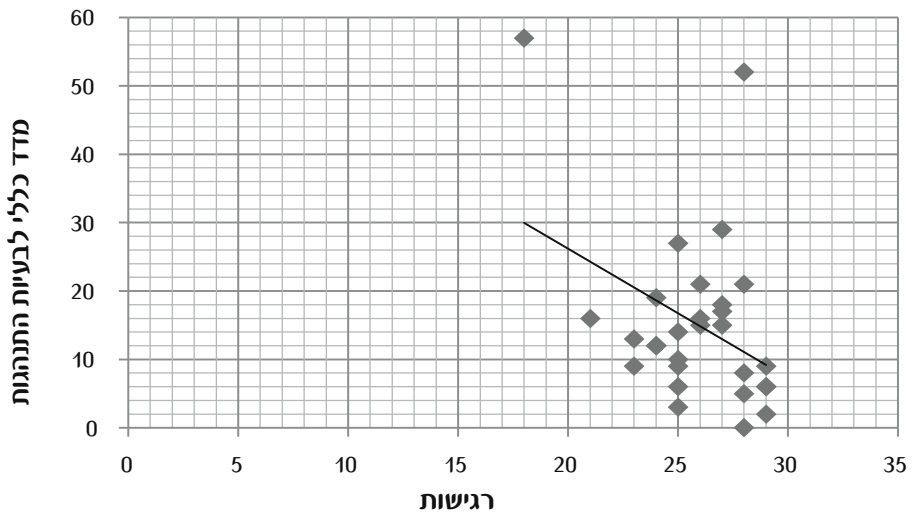
מרכיבי זמנות רגשית	התנהגות תוקפנית	התנהגות מתנגדת	מדד כללי לבעיות התנהגות
רגשות	-.24	-.18	*-.38
הבניה	-.03	-.13	-.01
היעדר חוזרנות	-.29	-.33	*-.40

* $p < 0.05$

בעבור ההשערה הראשונה, שלפיה ככל שהאינטראקציה בין האם לילד תאופיין ברגישות גבוהה מצד האם, כך תדווח האם על פחות בעיות התנהגות מתנגדת, התנהגות תוקפנית ובעיות התנהגות בכלל בשאלון התנהגות הילד (CBCL), אפשר לראות מלוח 2 כי נמצא מתאם שלילי מובהק שעצמתו בינונית בין רגישות האם ובין מדד כללי לדיווח האם על בעיות התנהגות בשאלון התנהגות הילד ($r = -0.38, p < 0.05$). אפשר לראות מתאם זה בתרשים 1.

תרשים 1

מתאם בין רגישות האם ובין מדד כללי לדיווח האם על בעיות התנהגות (N=30)

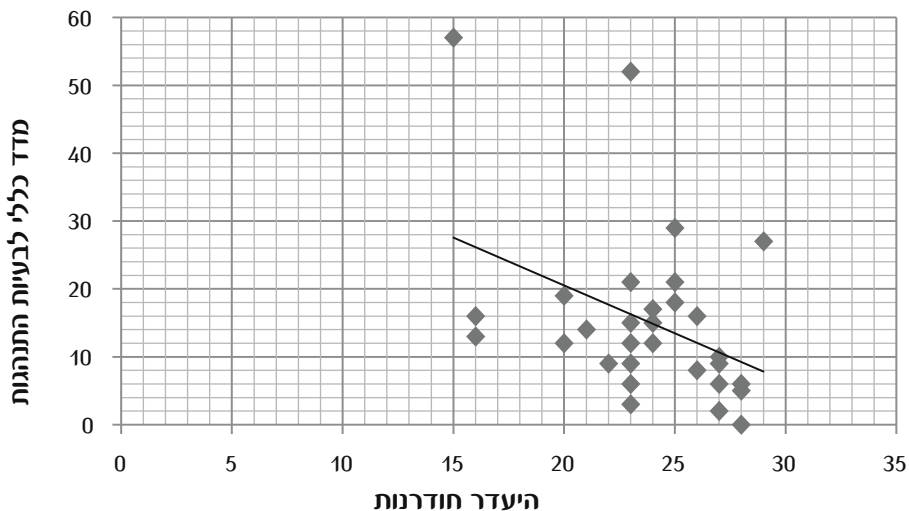

לסיכום הממצאים בכל הקשור להשערת המחקר הראשונה, השערה זו אוששה בחלקה ונמצא רק כי ככול שהאינטראקציה בין האם לילד אופיינה ברגישות גבוהה יותר מצד האם, כך דיווחה האם על פחות בעיות התנהגות בכלל בשאלון התנהגות הילד (CBCL).

בעבור ההשערה השנייה, שלפיה ככל שהאינטראקציה בין האם לילד תאופיין בהבניה גבוהה מצד האם, כך תדווח האם על פחות בעיות התנהגות מתנגדת, התנהגות תוקפנית ובעיות התנהגות בכלל בשאלון התנהגות הילד (CBCL), אפשר לראות בלוח 2 כי לא נמצאו מתאמים מובהקים בין הבניה של האם ובין דיווח האם על בעיות התנהגות מתנגדת, התנהגות תוקפנית ובעיות התנהגות בכלל בשאלון התנהגות הילד (CBCL), כלומר ההשערה השנייה לא אוששה.

בעבור ההשערה השלישית, שלפיה ככל שהאינטראקציה בין האם לילד תאופיין בהיעדר חודרנות גבוהה מצד האם, כך תדווח האם על פחות בעיות התנהגות מתנגדת, התנהגות תוקפנית ובעיות התנהגות בכלל בשאלון התנהגות הילד (CBCL), אפשר לראות בלוח 2 כי נמצא מתאם שלילי מובהק שעצמתו בינונית בין רגישות האם ובין מדד כללי לדיווח האם על בעיות התנהגות בשאלון התנהגות הילד ($r = -0.40, p < 0.05$). אפשר לראות מתאם זה בתרשים 2.

תרשים 2 מתאם בין היעדר חודרנות האם ובין מדד כללי לדיווח האם על בעיות התנהגות (N=30).

לסיכום הממצאים בכל הקשור להשערת המחקר השלישית, השערה זו אוששה בחלקה ונמצא רק כי ככל שהאינטראקציה בין האם לילד אופיינה בהיעדר חוזרנות גבוהה יותר מצד האם, כך דיווחה האם על פחות בעיות התנהגות בכלל בשאלון התנהגות הילד (CBCL).

סיכום

במחקר זה בחנו את הקשר בין זמינות רגשית של האם באינטראקציה בעת משחק חופשי ובין דפוסי ההתנהגות של הילד. דרך שימוש בכלי התצפית 'זמינות רגשית' (Emotional Availability) נבדקו שלוש השערות: (1) ככל שהאינטראקציה תאופיין בזמינות רגשית גבוהה יותר מצד האם, כך יפחתו בעיות ההתנהגות של הילד; (2) ככל שההבניה ההורית תהיה גבוהה יותר ומענישה פחות, כך יאופיין הילד בפחות בעיות התנהגות; (3) ככל שהאם תהיה חוזרנית פחות, כך תאופיין התנהגותו של הילד בפחות בעיות התנהגות. בהתאם למשוער נמצא כי ככל שהאם בעלת רגישות גבוהה יותר, כך היו פחות בעיות התנהגות אצל הילד. כמו כן, ככל שהאם חוזרנית פחות, כך יש פחות בעיות התנהגות אצל הילד. אולם בניגוד להשערת המחקר, לא נמצא קשר סטטיסטי מובהק בין ההבניה של האם ובין בעיות התנהגות של הילד.

על פי המודל האקולוגי של ברונפנברנר, הילד לומד התנהגות חברתית מותאמת מהמערכת המשפחתית שבה הוא גדל וכן מהקונטקסט הרחב יותר.⁴⁴ הממצאים שהתקבלו במחקר זה עולים בקנה אחד עם מחקרים קודמים, שנמצא בהם כי להתנהגויות הוריות של רגישות ותגובתיות יש השפעה חיובית על תפקודי הילד.⁴⁵

כאמור, במערכת יחסים זמינה רגשית שבה האם רגישה ואיננה עוינת או חוזרנית, היא מסוגלת להגיב למגוון רחב של רגשות ולקבלם ובכך מאפשרת לילד להתמודד עם סיטואציות מגוונות ולהתנסות בהן במגוון הבעות רחב. אישוש ההשערה השלישית בדבר הקשר שבין היעדר חוזרנות ובין הפחתה בבעיות התנהגות בקרב ילדים תומך במחקרים קודמים, שנמצא בהם כי ילדים שהוריהם דורגו כבעלי זמינות רגשית גבוהה נטו לחוות פחות בעיות התנהגות מוחצנות ומופנמות.⁴⁶

44. ברונפנברנר, 1989.

45. זיו ואחרים, 2000; קנג, 2006.

46. קנג, 2006.

מעניין שלא נמצאה תמיכה להשערה השנייה, ולפיה הבניה הורית גבוהה יותר תימצא קשורה למידה פחותה של בעיות התנהגות. באשר לתחום זה יש בספרות ממצאים סותרים: מחד גיסא יש חוקרים הגורסים כי הורות הכוללת הגבלות רבות, עונשים רבים ומעט אינטראקציה נינוחה ושלווה עם הילד מובילה לתוספת רבה יותר.⁴⁷ בדומה לכך נמצא קשר בין הורות מענישה והורות לא עקיבה ובין התפתחות של בעיות התנהגות אצל ילדים.⁴⁸ מאידך גיסא יש הטוענים כי התנהגות מבנה של האם מעודדת יצירת סכמות קוגניטיביות חדשות, יכולות מוטוריות חדשות אצל הילד ודרכים חדשות לאינטראקציה עם העולם.⁴⁹ למראה הממצאים הסותרים בתחום דרוש מחקר הבוחן לעומקם את מרכיבי ההבניה ההורית אגב הפרדה בין הורות המספקת מסגרת תומכת להורות מגבילה ואף מענישה.

אפשר להצביע על השלכת ממצאים אלה על המלצות למדיניות של מניעה, מכיוון שהראינו במחקר כי ביכולת של זמינות רגשית אימהית טמון פוטנציאל רב להפחתת בעיות התנהגות של ילדים ואולי אף למניעתן. למשל, אפשר להנחות אחיות בטיפת חלב, רופאי ילדים, רופאים במחלקות מיון ראשוני, מטפלים במעונות יום ומדריכיהם, אנשי חינוך והוראה ועוד, שיהיו ערים לסוגיית הזמינות הרגשית וחשיבותה ויכללו אותה במערך הזיהוי המוקדם והמניעה. בעתיד אפשר יהיה לפתח שאלות סינון מספר, כגון: "אנא תארי סיטואציה משחקית עם הילד שחווית לאחרונה", כדי שאיש המקצוע יוכל להתעניין במרכיבי הזמינות הרגשית של האם ובמקרי הצורך להפנותה להדרכת הורים. הלכך על מחקרי ההמשך לפתח תחילה כלי סינון חסכוני ויעיל ולאחר מכן לבדוק את השפעת שימושו במערכות הטיפול למיניהן.

כמו כן אפשר להצביע על השלכת ממצאים אלו על המלצות מדיניות ופרקטיקה של טיפול, וייתכן כי התמקדות המטפלים בהקניית מיומנויות של זמינות רגשית עם שינוי התנהגות ההורה ובהסברה על חשיבותן עשויות להיות אסטרטגיה מוצלחת לטיפול בבעיות התנהגות של הילד. לפיכך על מחקרי ההמשך לבחון את יעילותו של טיפול המבוסס על אסטרטגיה זו.

מחקר זה הוא אבן דרך נוספת בהתפתחות הידע על הקשר שבין זמינות רגשית של האם ובין בעיות התנהגות בקרב ילדים צעירים, ולמצאיו עשויות להיות השלכות על תכניות

47. תומס וצ'ס, 1984.

48. באומרינד, 1991.

49. קנג, 2006.

התערבות של אנשי מקצוע וטיפול הבאים במגע עם הורים. עם זאת חשוב להרחיב את הידע על הקשר שבין זמינות רגשית של ההורה ובין בעיות התנהגות בקרב ילדים צעירים ולערוך מחקרים הן עם אבות, הן במערכות משפחתיות שאינן מסורתיות, כגון הורים יחידיניים וחד־מיניים ובמשפחות פוליגמיות, הן בקרב קבוצות תרבותיות מגוונות.

נוסף על כך חשוב לציין כי במחקר זה נבחן אופי הקשרים בין המשתנים המוזכרים לעיל, ומכיוון שאי־אפשר להצביע על סיבתיות, לא נוכל לשער אם הזמינות הרגשית של האם היא שגורמת לירידה בבעיות ההתנהגות של הילד, או שמא ילד עם מעט בעיות התנהגות מוביל ליותר זמינות רגשית אצל האם, ואולי שניהם נתונים בתלות הדדית. נוכח זאת על מחקרי ההמשך להיות מחקרי אורך, שיוכלו להבהיר את התהליך ההתפתחותי של מערכת הקשרים בין המשתנים שנבחנו.

לסיכום, במחקר זה נבחנו הקשרים שבין מרכיבי הזמינות הרגשית של האם ובין בעיות התנהגות בקרב ילדים צעירים. ממצאי המחקר הצביעו על קשר סטטיסטי שלילי מובהק בין רגישות אימהית והיעדר חוזרנות ובין בעיות ההתנהגות. לפיכך חשוב שהידע הקיים בתחום ישולב בהשתלמויות למען העשרת אנשי מקצוע, ובכללם אנשי טיפול, הבאים במגע עם הורים וילדים בגיל הרך. אנו סבורים כי תכניות הסברה, מניעה וטיפול יוכלו לסייע בטיפול בתופעת בעיות התנהגות בגיל הרך בעתיד.

נסיים במילותיה של לאה גולדברג, בשירה 'לתמונת אמא', המצביעות על החשיבות העצומה של הזמינות הרגשית של האם בעבור הבת, גם אם היא מובנת לה רק בהמשך חייה.

לתמונת אמא / לאה גולדברג

...

לא תמהת, לא רגזת, עת באתי אליך

מדי יום ביומו ואמרת: "תני!"

את הכל הבאת לי כמו ידוך

רק מפני שאני - אני...

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- O. Aviezer, A. Sagi, T. Joels & Y. Ziv, 'Emotional Availability and Attachment Representations in Kibbutz Infants and Their Mothers', *Developmental Psychology* 35 (1999), pp. 811–821. אביעזר ואחרים, 1999
- T. M. Achenbach & C. S. Edelbrock, *Manual for the Child Behavior Checklist and Revised Child Behavior Profile*, Burlington 1983. אכנבך ואדלברוק, 1983
- R. N. Emde, 'The Infant's Relationship Experience: Developmental and Affective Aspects', in: A. J. Sameroff & R. N. Emde (eds.), *Relationship Disturbances in Early Childhood: A Developmental Approach*, New York 1989, pp. 33–51. אמדה, 1989
- R. N. Emde & M. A. Easterbrooks, 'Assessing Emotional Availability in Early Development', in: D. K. Frankenberg, R. N. Emde & J. W. Sullivan (eds.), *Early Identification of Children at Risk: An International Perspective*, New York 1985, pp. 79–101. אמדה ואיסטרברוקס, 1985
- D. Baumrind, 'Effective Parenting During the Early Adolescent Transition', in: P. A. Cowan & E. M. Hetherington (eds.), *Family Transitions: Advances in Family Research Series*, Hillsdale, NJ, England 1991, pp. 111–163. באומרינד, 1991¹
- D. Baumrind, 'The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance Use', *Journal of Early Adolescence* 11 [1] (1991), pp. 56–95. באומרינד, 1991²
- M. H. Bornstein, M. Gini, J. T. Suwalsky, D. L. Putnick, O. M. Haynes & K. M. Painter, 'Emotional Availability in Mother-Child Dyads: Short-Term Stability and Continuity from Variable-Centered and Person-Centered Perspectives', *Merrill Palmer Quarterly* 52 (2006), pp. 547–571. בורנשטיין ואחרים, 2006

- Z. Biringen, 'Emotional availability in Mother-Child Interactions: A Reconceptualization for Research', *American Journal of Orthopsychiatry* 61 (2000), pp. 258–271. בירינגן, 2000
- Z. Biringen & J. Robinson, 'Emotional Availability in Mother-Child interactions: A Conceptualization for Research', *American Journal of Orthopsychiatry* 61 (1991), pp. 258–271. בירינגן ורובינסון, 1991
- U. Bronfenbrenner, 'Ecological Systems Theory', in: R. Vastra (ed.), *Six Theories of Child Development* (Vol. 6), Greenwich 1989. ברונפנברנר, 1989
- S. Brar, *Child Temperament, Parenting Style and Externalizing and Internalizing Behavior of Young Children of Indian Immigrants in Canada*, Doctoral dissertation, University of Massachusetts 2003 (<http://proquest.umi.com>). ברר, 2003
- S. E. Harper, 'Exploring the Role of Filipino Fathers: Parental Behavior and Child Outcomes', *Journal of family issues* 3 [1] (2010), pp. 66–89 (<http://dx.doi.org/10.1177/0192513X09342858>). הרפר, 2010
- L. R. Williams, K. A. Degnan, K. E. Perez-Edgar, H. A. Henderson, R. H. Kenneth, D. S. Pine, L. Steinberg & A. F. Nathan, 'Impact of Behavioral Inhibition and Parenting Style on Internalizing And Externalizing Problems from Early Childhood Through Adolescence', *Journal of Spring Science and Business Media LLC* (2009), pp. 1063-1075 (<http://dx.doi.org/10.1007/s10802-009-9331-3>). ויליאמס ואחרים, 2009
- Y. Ziv, O. Aviezer, M. Gini, A. Sagi & N. Koren-Karie, 'Emotional Availability in the Mother-Infant Dyad as Related to the Quality of Infant-Mother Attachment Relationship', *Attachment & Human Development* 2 (2000), pp. 149–169. זיו ואחרים, 2000

- N. Zilber, J. Auerbach & Y. Lerner, 'Israeli Norms for the Achenbach Child Behavior Checklist: Comparison of Clinically-Referred and Non-Referred Children', *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences* 31 (1) (1994), pp. 5–12. זילבר ואחרים, 1994
- ק' טל, 'ביטויי תוקפנות אצל ילדים ומתבגרים', **הד הגן סב** [ד] (תשנ"ח), עמ' 410-416. טל, תשנ"ח 2005
- י' יפה, הקשר בין דפוסי הורות ורמות ענישה לרמות דפוסי חרדה בקרב ילדים**, עבודת מוסמך, חיפה 2005. יפה, 2005
- ש' לורנס, **אינטליגנציה רגשית לילדים**, תל אביב 1999. לורנס, 1999
- C. Little & A. S. Carter, 'Negative Emotional Reactivity and Regulation in 12-Month-Olds Following Emotional Challenge: Contributions of Maternal-Infant Emotional Availability in a Low-Income Sample', *Infant Mental Health Journal* 26 (2005), pp. 354–368. ליטל וקרטר, 2005
- E. E. Maccoby, 'Trends in the Study of Socialization: Is There a Lewinian Heritage?', *Journal of Social Issues* 48 (1992), pp. 171–185 (<http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-4560.1992.tb00892.x>). מקובי, 1992
- ש' סולברג, **פסיכולוגיה של הילד והמתבגר: מבוא לפסיכולוגיה ההתפתחותית**, ירושלים 1995. סולברג, 1995
- K. L. Sommer, 'The Relationship between Parenting Style, Parental Reading Involvement, Child Behavior Outcomes, Child Classroom Competence and Early Childhood Literacy', Master thesis, Oklahoma 2007 (<http://proquest.umi.com>). סומר, 2007
- א' סטור, **פרויד**, תל אביב 1993. סטור, 1993
- G. J. J. Stams, F. Juffer & M. H. van IJzendoorn, 'Maternal Sensitivity, Infant Attachment, and Temperament in Early Childhood Predict Adjustment in Middle Childhood: The Case of Adopted Children and Their Biologically Unrelated Parents', *Developmental psychology* 38 [5] (2002), pp. 806–821. סטמס ואחרים, 2002

- L. A. Sroufe, *Emotional Development: The Organization of Emotional Life in the Early Years*, New York 1996. סרואופה, 1996
- A.C. Fletcher, J. K. Walls, E. C. Cook, K. J. Madison & T. H. Bridges, 'Parenting Style as a Moderator of Associations between Maternal Disciplinary Strategies and Child Well-Being', *Journal of Family Issues* 29 (2008), pp. 12–20 (http://dx.doi.org/10.1177/0192513X08322933). פלטשר ואחרים, 2008
- C. D. Palmer, *Parenting Style and Self Control Skills*, Doctoral dissertation, Hawaii 2009 (http://proquest.umi.com). פלמר, 2009
- S. Chess & A. Thomas, *Origins and Evolution of Behavior Disorders: From Infancy to Early Adult Life*, New York 1984. צ'ס ותומס, 1984
- M. J. Kang, 'Quality of Mother-Child Interaction Assessed by the Emotional Availability Scales: Association with Maternal Psychological Well-Being, Child Behavior Problems and Child Cognitive Functioning', *The Sciences and Engineering* 66 [1-B] (2006). קנג, 2006
- J. Cassidy, 'The Nature of the Child's Ties', in: J. Cassidy & P. R. Shaver (eds.), *Handbook of Attachment*, New York 1999, pp. 3–20. קסידי, 1999
- M. Rutter, J. Kim-Cohen & B. Maughan, 'Continuities and Discontinuities in Psychopathology between Childhood and Adult life', *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 47 [3–4] (2006), pp. 276–295. רטר ואחרים, 2006
- A. Thomas & S. Chess, 'Genesis and Evolution of Behavior Disorders: From Infancy to Early Adult Life', *American Journal of Psychiatry* 141 [1] (1984), pp. 1–9. תומס וצ'ס, 1984

Contents

	Opening Remarks	5
Chanan Yitzchaki	"And all thy Saints": About the educational path of "ba'al Ha'Turim"- Rabbi Yaakov ben Rabbi Asher	7
Tirza Frish	Purposes in Transmitting the Collective Memory in the Amalekite War Against the Israelites in the Wilderness Through the Generations	17
David Shneor	Two Didactical Ways for Understanding the Changes in the Meaning of the Term 'Land of Milk and Honey' according to the biblical text	35
Eli Kohn	The Many Faces of Elijah The Prophet	49
Zalman Eisenstock		
Ester Malchi	Haredi Children's Literature: Tradition vs. Change	69
Naomi Shapira	The Influence of Melody on the Atmosphere of Social Connection in the Classroom	111
Yaara Shilo	A Mother's Emotional Availability and Her Child's Behavior	131
Yan Serdtse	Changes in Measurements of Creativity and Drawings of Children During the Transition from Kindergarten to First Grade	151
Rivka Lifshitz		
Pnina Klein (z"l)		
Esther Adi-Japha	Teaching Students with Attention Deficit in the Regular Classroom	169
Hadas Dueck	Can You Think Differently?	
Orit Hod-Shemer	Promoting Creative Thinking of Pre-Service Preschool Teachers	177
Kieran Egan	Engaging Children's Imaginations and Emotions in Learning	XXXIX
Deborah Schein	Defining Spiritual Development in Young Children: A Research Challenge	V

Style Editors

Ariel Samuel
Channah Fortgang

English:

Shulamit Berman

Managing editor

Shlomit Zamir

ISSN: 0793-6397

©

All Rights Reserved

Efrata College Press

17 Ben Yefuneh Street, POB 10263, Jerusalem 9110201 ISRAEL

Tel: 972-2-671-7744 Fax: 972-2-673-8660

<http://www.emef.ac.il> Efrata@emef.ac.il

DERECH EFRATA

The Efrata Teachers College Yearbook

15

Editor:
Sigalit Rosmarin

Efrata College Press
Jerusalem, 2018